

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 1–2 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Граматика и лексика

- О 'конјунктиву' и 'трансјунктиву' (ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 1–16
- Типологија речника српског језика II (Лингвистички параметри) (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 17–33
- Редупликација глаголског префикса *по-* у српском језику (МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ) 35–50
- Студије српског језика у иностранству
- Преглед изучавања српског језика у Белорусији (МИКИТА В. СУПРУНЧУК, ЉУДМИЛА В. ЛЕОНОВА) 51–62

Прикази

- Толковен речник на македонскиот јазик* (ДАРИНКА С. ГОРТАН ПРЕМК) 63–66
- Јасна Влајић Поповић, *Речите речи: од земље до неба* (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ) 67–70
- Марина Николић, *Категорија степенена у српском језику: сложена реченица* (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 71–74
- Зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије *Савремена проучавања језика и књижевности VI/1* (МАРИЈАНА Р. БОГДАНОВИЋ) 75–79

Прилози

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика	
Нова српска граматика с наглашеним нормативним приступом	81–84
Поводом конструкције <i>za</i> + инфинитив у српском језику	85–87
Упутство за припрему рукописа за штампу	89–95

Чланци

Граматика и лексика

УДК 811.163.41'367.635'37

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљено 17. марта 2015. г.
Прихваћено 28. маја 2015. г.

О 'КОНЈУНКТИВУ' И 'ТРАНСЈУНКТИВУ'**

Аутор у раду утврђује да индиректни говор подразумева пренос извесних семантичких ингеренција са зависног на управни глагол, и употребу *конјунктив* у зависној – као облика тамо где постоји, а као синтаксичког значења тамо где нема могућности за његовим посебним обележавањем. Облик са тако увећаним ингеренцијама називамо *трансјунктивом*. *Цитатив* је трећи термин који овде употребљавамо, а њиме означавамо аутономне облике у конструкцијама директног говора, које задржавају сопствене ингеренције и не ослањају се једна на другу. Ипак, како се цитатив не разликује од облика 'индикације' у самосталним реченицама, тако га и термилошки није потребно издвајати у посебну категорију.

Кључне речи: конјунктив, трансјунктив, цитатив, управни глагол, говор – облик: директни, индиректни.

1. Увод: говор о чињеницама и говор о говору

1. 'Говорне радње' и радње писања, као и друге радње и процеси, у начелу се могу сматрати низовима радних поступака у којима настаје некакав производ. Физичке радње нпр. резултирају уоблича-

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вањем предметног ентитета, као што изговором гласовних или израдом словних низова настају физички описиве и мерљиве појаве. Али да би се ти низови гласова или слова могли сматрати говорним јединицама или сл., потребно је приредити им менталне ентитете с којима ови стоје у односу 'ознаке' према 'означеном' (Де Сосир 1969: 83; Симић 2001: 18). У резултату тих поступака настају знаковне структуре које се састоје из две компоненте: прва је фонијска или графијска материја обликована по законима датог језика, а друга је 'мисаона' структура обликована по законима људске психе чији је значајан састојак упућивање на 'денотат', на неку чињеницу предметне или духовне стварности. Две структуре обавезно су међусобно усклађене, што ће рећи да чине смисаоно пертинентну комплексну целину способну за пренос поруке.

а) Предмет говора јесте целокупност свега што може бити предмет психичких процеса – упрошћено речено: мисли и осећања. Сем осталог – 'означити' се може, наравно и сам говор: најпре глаголским речима ('рећи', 'говорити', 'шаптати'; 'разговарати', 'расправљати', 'убеђивати', 'саветовати', 'захваљивати', 'оговарати', 'оптуживати'); али могу се и 'назвати' именичким речима¹ ('говор', 'шапат', 'разговор', 'расправа', 'убеђивање', 'саветовање', 'захваљивање', 'оптужба', 'оговарање'), а могу се описати исказним формама разноврсне структуре и особина.

б) То је чудесна и тешко схватљива особеност знаковних система да имају способност указивања и на саме себе – семиотски парадокс. Један од таквих примера јесте управо и чињеница да о датом језику постоје описи и расправе на том истом језику. Ово је 'говор о говору'. А други се остварује у уском оквиру говорне активности – 'говор у говору' (Бахтин 1980: 128). Прва област употребе језика покривена је термином 'метајезик', и тиче се пре свега науке о језику (Јакобсон 1966: 293), дакле граматичких приручника и описа, и лингвистичких трактата. Друга се тиче тзв. 'интертекстуалности', 'декларативности', 'цитатности'², или сл.

¹ Симић–Јовановић 2007: 65. – „Именицама се [...] назива, именује целокупна стварност, објективна и субјективна“.

² Проблем директног и индиректног говора може се интерпретирати и као комуникативно преусмеравање израза са плана извештавања у коментар. – О облицима туђег (и унутрашњег) говора испореди у: Ковачевић 2011а: 113–148; Ковачевић 2011б: 81–96; Ковачевић 2012: 13–38, 127, 170.

в) Ми у овом раду нећемо строго лучити 'говор у говору' од 'говора о говору'³, него ћемо рећи да се 'о говору' може говорити двојачко: или тако што ће се он на овај или онај начин описивати, или пак тако што ће се он преносити у пуном или нешто измењеном облику, а тај се факат најављује уводном реченицом. Први начин имамо у случају као: *Овај човек љовори неразумљиво, у дијалектју, са сџираним најласком* или сл. А други у нпр.: *Овај човек љрича да је љуџивоа на Гренланд*.

2. У горњој расправи утврдили смо значајну чињеницу да је говорење о 'говору' какво Остин (1994) налази у декларативним реченицама друкчије него говорење о осталим могућим људским активностима и чињеницама света: *Пера добро вози* и *Пера свима љовори да добро вози* (*Пера свима љовори*: „*Ја добро возим*“) // *Мајка каже да Пера добро вози* (*Мајка каже*: „*Пера добро вози*“) за предмет имају 'вожњу', али на тај предмет указују на различите начине.

а) Прва реченица употребљеним речима директно (наравно, рећи ћемо, уз помоћ 'десигната', тј. преко општег значења речи 'возити') указује на 'вожење' (на 'денотат'). У другој пак творац реченице најпре упућује на Перино 'говорење' па затим преко њега на 'денотат', на 'вожњу'.

б) Ако хоћемо бити прецизнији, рећи ћемо да *љовори* има двоструки 'десигнат' – 'говор' и 'вожњу' – и двоструки 'денотат': Перин говор, и 'вожњу' о којој он говори⁴. Постоји, дакле, говор о говору, као и говор о осталим чињеницама света. Овај потоњи је за људски живот несразмерно значајнији и неупоредиво се чешће упражњава: *Идем на љосао, Куџила сам џиџеле, Деџе ми болесно, Уморна сам* – јесу свакодневни многократни искази, док *Кажем љи да не желим у биоској, Рече ми Лела да је диџломирала* – имају мањег удела у комуникативној пракси.

³ В. М. Бахтин 1980: 128. – „[...] говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу“. В. и Ковачевић 2012: 14.

⁴ В. Симић–Јовановић 2002: I–II, 832. – „То је ситуација у тзв. декларативним реченицама типа: – Причао је да га је отац послао у школу јер је у детињству био слабог здравља. – Форма 'причао је' извештава о говорној активности, што подразумева репродукцију тога у наставку. Тиме је 'отворена синтаксичка позиција' за форму која ближе изјашњава садржај говора: за декларативну реченицу која ће описати тај садржај, или за реченицу 'директног говора' којом ће бити (стварно или привидно) поновљен од речи о речи“.

3. У овом раду размотрићемо неке случајеве 'говора о говору', и покушати да дефинишемо њихову природу и разврстамо их у класе.

2. 'Конјунктив' и 'трансјунктив'⁵

1. Навели смо горе два примера за 'говор у говору' (који, реко смо, није потребно терминолошки строго делити од 'говора о говору'): *Кажем ти да не желим у биоској, Рече ми Лела да је дипломирала*.

а) Најпре ћемо нешто детаљније анализирати други случај. Да бисмо то учинили, подсетићемо се питања 'одговорности' за оно што се каже, како Остин (1994: 32) формулише овај проблем. Ми ћемо то питање поставити како одговара потребама овдашњег нашег истраживања, па ћемо рећи да у исказу *Лела је дипломирала* говорно лице 'гарантује' да се Лели то и десило, док у *Рече ми Лела да је дипломирала* он 'одговорно' тврди једино шта је рекла Лела, а не преузима ризик да јемчи за истинитост њеног исказа, тј. за реалност њеног 'дипломирања'. Према томе, *Рече ми Лела да је дипломирала* и није исказ о 'дипломирању', већ само о изјави чији је садржај 'дипломирање'. 'Дипломирање' је у другом плану, просто као затечен садржај 'говора' о којем је реч⁶.

б) Анализа коју смо управо обавили није непозната ствар, нити је у језику необележива, већ се изражава категоријом 'конјунктива'⁷, за чије означавање неки језици познају и посебан глаголски облик. Према томе, конјунктив је категорија везана за индиректни говор, и тиче се непреузимања 'одговорности' казивача за истинитост зависне клаузе.

⁵ Симеон 1969: s.v. 'јункција'. – „Iunktio < iungere – спојити, свезати“: „спој, спајање, свеза“. Узели смо да 'конјунктивом' обележимо, као и обично, глаголско значење у 'везаним' декларативним клаузама, а 'трансјунктивом' – узајамност зависне и управне реченице, и промене значења једне од њих под упливом друге.

⁶ Друга је ствар могућност стилске промоције зависне клаузе до степена комуникативне доминанте. Ми говоримо о синтаксичким односима у конструкцији. О разлици између конструктивних и комуникативних вредности у исказу в.: Симић–Јовановић 2002.

⁷ В.: Симић–Јовановић 2002: I–II, 833, 915. – „[...] синтаксичари, за разлику од опште констативне или 'индикативне' [категорије, ову] [...] називају 'конјунктивном'“.

2. Да бисмо продрли у суштину нашег другог појма, 'трансјунктива', напоменућемо да сем 'конјунктивности', индиректни говор носи и неке друге значењске моменте.

а) Поставићемо с тим у вези питање: о чему извештава глагол говорења у управном делу таквих конструкција. У исказима „са 'that' [= да] клаузама – мисли Џ. Остин (1994: 84) – у 'индиректном говору' [...] ја извештавам о томе шта је неко други, или шта сам ја сам на неком другом месту или у неко друго време одиста рекао, на пример [...]: 'He sed that [...] [= Рекао је да...]'“. „Извештавам о томе шта је неко други [...] рекао“ упућује на мисао о говору чији је предмет 'туђи говор' (исп. Ковачевић 2012: 13–38).

б) Према нашем мишљењу (Симић–Јовановић 2002: 915)⁸, а и према управо спроведеној анализи, у тим реченицама управо је битан сам факат говора на који упућује зависна клауза, а не чињенични скуп описан њоме. Ми ћемо навести нешто грађе и покушати анализом конструкција да утврдимо о чему је заправо реч⁹.

3. Не упуштајући се дубље у класификацију реченичних врста са статусом допуне уз глаголе говорења, разделићемо их у групу директног и групу индиректног говора. Овде расправљамо о индиректном говору. Под сугестијом Остиновог става обратићемо пажњу на то да ли говори 'неко други' или онај ко о томе извештава, односно да ли је управни глагол у првом или којем другом лицу.

3.1. Ево прве скупине примера:

... не дадијаше ђаволима да *кажу* да га познаваху Мар. 1.34.

А он изишавши поче много *иријовиједати* и *казивати* шта је било... Мар. 1.45.

И *рече* ученицима својијем да буде лађа у њега готова... Мар. 3.9.

И они што су видјели *казаше* им шта би од бијеснога и од свиња Мар. 5.16.

И њему *бјеше* свети Дух *казао* да неће видјети смрти док не види Христа Господњега Лука 2.26.

Јер у писму стоји да *ће* анђелима својијем *зайовједати* за тебе да те сачувају Лука 4.10.

⁸ Конкретно, исказ *Каже да ће ноћас ијаси киша*: „[...] описује 'падање кише', али не као реални догађај, већ само као садржај управнога глагола 'каже'. Описује, дакле, шта се каже, а не шта се догађа. Сам догађај нити је најбитнији у комуникативном смислу, нити се износи као извештај, већ само као потврда начина изрицања учињеног у управном глаголу [...]“.

⁹ Примере смо узели из Библије (1985), јер је она у великој мери састављена из дијалогских пасажа најразноврснијих типова.

а) Говорник у првом нашем примеру управним делом целе конструкције *кажу* извештава да су неприсутна лица у прошлости исказала зависну клаузу (у облику и са смислом чија би формулација без измена гласила 'Ми га познајемо', али је он преноси неизравно): „да га познаваху [...]“.

а1) Ово ће рећи заправо да ту имамо два 'говора'. Најпре је ту изговор целе исказне формације, а затим је ту и управни глагол говорења који извештава о говору у зависној клаузи. Дакле: 'примарни' говорник извештава о 'говорењу' 'секундарних' говорника *кажу*, и о ономе што они 'говоре': „да га познаваху“, а 'говорење' 'секундарних' се тиче само садржаја зависне клаузе. Треба додати да је потоњи поменути садржај – у 'надлежности' зависне клаузе, а тек у другој инстанци – управнога глагола.

а2) Нама је стало до истине да управна клауза има двоструко, такорећи двослојно значење: означава и факат говора који преноси као глобалну чињеницу, директно; а и исти тај факат као конкретну скупину детаља, индиректно – указујући на зависну клаузу као свој садржај. 'Говорење' 'примарног' говорника, на једној страни, и 'секундарног', на другој – јасно се у нашем примеру разазнају, јер су временски удаљени.

а3) Врло је добра околност што је у зависној клаузи употребљен имперфект 'познаваху': облик који је временски везан за време у којем се (не) дешава радња управнога глагола *кажу*¹⁰, али је усмерен и на време изговарања целе конструкције, као anteriorni облик. Ово је значење паралелно имперфекту (*не*) *гађијаше*, који је такође везан за исту ситуацију, али и за време изговарања целе конструкције. Очекивали бисмо заправо презент са 'да': *га ја њознају*. Презент је временски неутрална форма, што ће рећи да је способан да означи радњу која је истовремена са говорењем о њој, овде са *кажу*.

а4) Необичност имперфекта, тј. усмерења радње према времену изговарања целе конструкције, и обичност презента, упућује на знатан утицај управнога глагола на употребу облика у зависној декларативној клаузи¹¹. Рекло би се да управни глагол преузима означне ингеренције зависног, и изазива замену одговарајућег облика неутралним презентом (са 'да'). Проверићемо да ли је ова теза доказива.

¹⁰ Познато је да 'историјски' презент означава радњу везану за прошлу ситуацију као истовремену са неким моментима у њој или уклопљену у њу. – В.: Стевановић 1991.

¹¹ У питању је тзв. 'слагање времена', о чему в. Симић–Јовановић 2002.

б) У трећем наведеном случају управна клауза садржи глагол говорења у аористу *рече*, а у зависној је презент са очито императивним ингеренцијама. Но те су ингеренције на неки начин притуљене презентом. Активније би биле да је управни глагол говорења замењен неким који указује на врсту значења зависне клаузе, нпр.: *И зајовједи* ученицима својијем да буде лађа у њега готова [...]. Необично, али истинито: управни глагол преузима од зависног ингеренције у одређивању његове конкретне садржине, док овај потоњи по правилу задржава неутрални облик презента.

в) Претпостављени односи у управо анализираној конструкцији остварени су у последњем наведеном примеру наше групе: [...] да *ће* анђелима својијем *зајовједити* за тебе да те сачувају. Све случајеве у којима управни глагол преузима ингеренције одређивања природе значења зависног глагола – сматраћемо 'трансјункцијским', а глаголски облик са таквим ингеренцијама – 'трансјунктивом'.

г) У преостала три случаја до померања обличких односа очито није дошло, па се може учинити да они демантују нашу тезу. Али је реч заправо о слагању примарних и секундарних временских релација: 'шта је било' у првом од њих односи се на догађаје пре свега онога што је описано и у управној и у зависној клаузалној целини; аористи *казаше* и (шта) *би* у другом везани су за ситуацију описану перфектом 'што су видјели'; код потоњег – *И њему бјеше* свети Дух *казао* да неће видјети смрти док не види Христа – односи су нешто компликованији, и по свој прилици такође нису повољни за транспозицију облика. Треба ипак скренути пажњу на клаузу '(шта) би'. Она заправо ни сама не садржи обавештење о томе 'шта би' – већ само да то 'казаше' они о којима је реч. Управна клауза је овде чисти 'модификатор' говора, без и најмањег упута на његов садржај¹².

3.2. Сем наведених постоје и конструкције са глаголом говорења у првом лицу, и још са значењем садашњости, дакле говорења о сопственом 'говору' у само време када је о томе реч. У нашој грађи примери су прилично једнотипни, али ипак су интересантни за анализу:

Јер вам *кажем* да ако не буде већа правда ваша него књижевника и фарисеја, нећете ући у царство небеско Мат. 5.20.

А ја вам *кажем* да ће сваки који се гњеви на брата својега ни за што бити крив суду... Мат. 5.22.

¹² О томе проблему, а и уопште о природи зависно-упитних реченица, в.: Симић–Јовановић 2002.

А ја вам *кажем* да сваки који погледа жену са жељом, већ је учинио прељубу у срцу својему Мат. 5.26.

А ја вам *кажем* да сваки који пусти жену своју, осим за прељубу, наводи је те чини прељубу; и који пуштеницу узме, чини прељубу Мат. 5.32.

А ја вам *кажем* да се не браните ода зла, него ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други Мат. 5.39.

а) Узећемо најпре исказ: Јер вам *кажем* да [...] нећете ући у царство небеско. – Облик *кажем* (вам) – за разлику од *казао сам, ка-заћу* и сл. – описује оно што управо чини говорник: изговара облик 'кажем'. Питање је да ли говорник говорећи – изговарајући презент *кажем* – упућује у првој инстанци на сам говор, а тек у другој на садржај говора. Или је ту реч о другоме: просто о изговору који без даљњег директно упућује на садржај зависне клаузе: (1) „Ја говорим, а мој говор садржи у себи упут на оно што казује зависна клауза“; (2) „Ја говорим, и упућујем на садржај зависне клаузе“. Да бисмо разрешили ову загонетку, најпре ћемо повести расправу о тзв. 'начинским изразима'. Али о свему томе после анализе примера.

б) Сви остали случајеви сем последњег само варирају конструктивно решење и функционалне односе које смо управо описали. Примера ради: – А ја вам *кажем* да ће сваки који се гњеви на брата својега ни за што бити крив суду – исто као горе, пружа слику двослојног описа: у првој инстанци Исус подсећа на свој говор, а у другој на садржај тога говора (непопустљивост у понашању према ближњима јесте кажњива).

в) Последњи пример разликује се од осталих по томе што износи не опис него захтев: – А ја вам *кажем* да се не браните ода зла, него ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други. – И разликује се по још једној необичној особености – по комбинацији облика индиректног (да се не браните ода зла) и директног говора (ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други).

3.3. А овде је управо место да се обратимо Белићу.

а1) По њему: „[...] место *Дођи!* може се употребити *Да дођеш!* или *Он зајоведа да дођеш*. Овде је са *да дођеш* пренесено начинско значење сасвим на *Он зајоведа*, а *да дођеш* је задржало очигледно као главно значење – значење зависног глаголског релатива“.

а1а) По томе мишљењу управна реченица *Он зајоведа* обавезно садржи упут на сопствено значење, тј. на врсту модалности, а зависна *да дођеш* ту врсту само подразумева, а није њен носилац. У том светлу наш последњи анализирани пример: – А ја вам *кажем* да се не браните ода зла [...] – није лако објашњив, јер управна клауза

уместо упута на врсту модалног значења (– А ја вам *зайоведам* да се не браните ода зла [...]) – садржи неутрални облик презента! Односи су врло компликовани, па ћемо се овде задржати нешто дуже и по-добрније их анализирати.

а1б) Белић не помишља ни на случајеве као што је наш пример – са глаголом у првом лицу типа: *Зайоведам ти гођи // га гођеш* – а они, према ономе што Остин мисли, представљају проблем јер ту глагол значи 'нешто чинити'¹³, и постаје фактиван у уобичајеном смислу (као и *Ја ти сиремам ручак*). Међутим, неоспорива је чињеница да лингвистичке форме било којег типа првенствено и у првој инстанци нешто 'значе', па се у оваквим приликама управни глагол по понашању мора сврстати у ред симболичких форми, код којих је фактивност секундарно својство, а упућивање на неки садржај примарно. Пре свега ту долази Белићево откриће да он у неким случајевима преузима функцију 'регулатора' функција зависне клаузе: значење заповести са зависног прелази на управни глагол, али с тим што уместо по 'експонативном' принципу 'изражавања', делује по начелу 'упућивања' – тј. симболизације: (*Дођи > Наређујем га гођеш* 'Моја наредба тиче се твог доласка').

а2) Белићева мисао и наше тумачење могу изгледати мање прихватљивима кад је реч о примеру који овде анализирамо: [...] *кажем* (вам) да [...] нећете ући у царство небеско. Нити има експонације у зависној клаузи, нити је могуће претпоставити њено постојање у оној коју она (директног говора) у начелу замењује¹⁴: [...] *кажем* (вам): нећете ући у царство небеско.

а2а) На први поглед не постоји никаква разлика између две конструкције: индиректног и директног говора. Управна клауза 'кажем вам' најављује реченицу директног или индиректног говора, и ништа више¹⁵; а ова друга не садржи ништа друго до извештај о догађању које описује: да га неће бити¹⁶. Па ипак није сасвим тако. 'Неће-

¹³ Остин (1994: 16) овако употребљене облике код глагола вербалних и сл. радњи назива 'перформативима', и тврди да „он (тј. перф.) упућује на то да се изрицањем исказа изводи нека радња, не мисли се просто на казивање нечега“.

¹⁴ Задржавамо интерпункцију какву су Вук и Даничић примењивали, па за управни говор узимамо само двотачку, без наводника и великог слова.

¹⁵ Чак се не види голим оком чему иначе служи управна клауза. Исказ би, уопште узев, могао опстати и без ње: – [...] ако не буде већа правда ваша него књижевника и фарисеја, нећете ући у царство небеско.

¹⁶ Или га неће бити под условом који описује зависна кондиционална клауза која прати изричну.

те ући у царство небеско' и није проста тврдња, већ садржи ноту уверавања, убеђивања, застрашивања или сл., а 'да нећете ући [...]' у ствари је лишена те ноте. Компензација за то појављује се у управној клаузи 'кажем вам', у чијој је позадини приметан тон уверавања.

а2б) Али можда је ипак приметан сличан садржај и у хомоформне управне клаузе директног говора: [...] *кажем* (вам): нећете ући у царство небеско // да нећете [...]. – Сасвим могуће! Али није могуће изједначити тон зависне клаузе директног и индиректног говора: ова потоња је стварно лишена видљиве персуазивности; она, како рекосмо, без сумње само описује догађање, и није персуазијски ингерентна.

а3) И баш је у томе ствар: зависна клауза индиректног говора преноси неке своје ингеренције на управну, а то су тзв. модалитетске ингеренције. Тамо је императивност, а овамо персуазивност. Ту су наравно још извесни моменти који заслужују пажњу. (1) Ту је питање како ствар стоји са полазним Белићевим конструктивним решењем *Наређујем њи: „Дођи“*. Две клаузе функционално су равноправне, и обе се тичу 'заповести', само што је ова, како смо већ утврдили, на различите начине исказана. (2) Сувишност двоструко изражене 'заповести' долази до изражаја у могућности замене императива неутралним обликом презента 'да дођеш'¹⁷.

б) Али растерећење конструкције могуће је и друкчије постићи, и то указује на различите путеве конструктивног уобличења менталних склопова које производи људски ум. Наиме, Белићев пример може гласити и: *Кажем њи: „Дођи“*, па чак и *Кажем њи њи да дођеш* – као што и наш последњи анализиран гласи: А ја вам *кажем* да се не браните ода зла [...]¹⁸. По свој прилици, ради се о еуфемизацији и прекривању наредбодавности неутралним изразом. Но могуће је каткад код оваквих случајева у позадини значења управнога глагола, на први поглед потпуно неутралног, осетити тон опомене, упозорења, па чак и претње (или пак наглашавања, појачавања израза: [...] ја вам *кажем* = тражим од вас да припазите шта говорим, да послушате или сл.).

в) Ваља на овоме месту додати да клаузе у конструкцији *Кажем њи: „Дођи“* стоје једна према другој друкчије него у *Кажем њи*

¹⁷ Друга је ствар, и резултат супротне развојне линије, чињеница да 'да дођеш' (и 'да си дошао' или сл.) пружа могућности самосталне употребе управо у значењу појачаног 'наређења'. Ми овде пратимо логику примарних односа у конструкцијама са изричном реченицом.

¹⁸ Уместо: А ја вам *наређујем* да се не браните ода зла [...] – или: А ја вам *кажем*: не браните се ода зла [...] или сл.

ићи да дођеш – не само што се тиче конструктивних већ и прагматичких односа. Зато је потребно размотрити их посебно.

3. О 'цитативу'

1. Други део наше грађе чиниће према томе реченице директног говора.

2. У обраду узимамо најпре реченице са управним глаголом у другом и трећем лицу:

Рекоше: ходите да их истријебимо између народа да се више не спомиње име Израилјево Дав. 83.4.

Неће сваки који ми *јовори*: Господе! Господе! ући у царство небеско Мат. 7.21.

Многи *ће рећи* мени у онај дан: Господе! Господе! нијесмо ли у име твоје пророковали...? Мат. 7.22.

И *ишаше* га: како ти је име? Мар. 5.9.

Тако *је казано*: ако ко пусти жену, да јој да књигу распусну Мат. 5.31.

Још сте чули како *је казано* старима: не куни се криво, а испуни што си се Господу заклео Мат. 5.33.

Чули сте да *је казано*: око за око, а зуб за зуб Мат. 5.38.

Чули сте да *је казано*: љуби ближњег свог, и мрзи на непријатеља својег Мат. 5.43.

Чули сте како *је казано* старима: не убиј; јер ко убије биће крив суду Мат. 5.21.

а) Говорник у првом нашем примеру управним делом целе конструкције *рекоше* извештава да су неприсутна лица у прошлости исказала зависну клаузу (у облику и са смислом који он без измена преноси): „ходите да [...]“. То *ће рећи* заправо да и ту имамо два 'говора'. Најпре је ту изговор целе исказне формације, а затим је ту и управни глагол говорења који извештава о зависној клаузи. Дакле: 'примарни' говорник извештава и овде о 'говорењу' 'секундарних' говорника *рекоше*, и о ономе што они 'говоре': „ходите да [...]“, а 'говорење' 'секундарних' се тиче само садржаја зависне клаузе. Свака клауза задржава сопствене значењске особености и функционална својства кад је реч о извештавању о свом садржају. Клаузе у оваквим конструкцијама, за разлику од горепомнутих, сматраћемо везанима само по томе што чине ужи склоп у којем је остварено јединство описа двају садржаја – и ништа више. За такав случај – када је у питању 'говор о говору' – резервисали смо термин 'цитатив'.

б) И по средини наше листе наведен је сличан случај: И *пишае* га: како ти је име? Исус пита духа у телу болесниковом како му је име¹⁹. Дакле, говорник који продукује целу формацију најпре указује да неприсутно лице поставља питање, а онда и на то како питање гласи. Само пак питање односи се једино на име питаног.

в) Примери наведени после управо анализираног садрже глагол у пасиву, а то значи без упућивања на говорника од кога потиче зависна клауза: *казано је*. Али свеједно, управни глагол и овде, најпре означава говор као општи факат, а преко зависне клаузе износи детаље 'говора' ('садржај управнога глагола', како се обично каже). А говор онога ко извештава и о једном и о другом – разликује се од говора о садржају зависне клаузе.

г) У два случаја који следе за почетним говорник зависне клаузе је уопштено назначен заменицом 'сваки (који)' односно 'многи'. То ће рећи да 'говорник' који производи конструкцију са 'управним говором' може бити свако изван онога ко о томе саопштава, дакле свако лице сем првога.

3. Али као што Остин рече, 'декларативна реченица' може бити у првом лицу, дакле и сам онај који саопштава о догађању 'говора', може саопштити шта је рекао у друго време или и на другоме месту од онога где финално саопштење о томе настаје. Таквих случајева има и у форми директног говора:

И *рекох*: жалосна је за мене ова промјена деснице вишњег Дав. 77.10.

Кад *речем*: дркће ми нога, милост твоја, Господе, прихвата ме Дав. 94.18.

Рекох: Боже мој! немој ме узети у половини дана мојих Дав. 102.24.

И тада *ћу* им ја *казати*: никада вас нијесам знао; идите од мене који чините безакоња Мат. 7.23.

а) У првом и трећем наведеном примеру аорист *рекох* упућује да 'говор' о којем се саопштава претходи томе саопштењу, и да потиче од онога који о томе и саопштава. Он управним *рекох* износи факат свог 'говора' у прошлости, и у исто време преко зависне клаузе упућује на детаље свога говора. Зависна клауза само се односи на те детаље.

б) У другом примеру *Кад речем* скреће пажњу да се 'говор' првог степена дешава у време одређено неким елементима контекста („Кад ми Господ не би био помоћник, брзо би се душа моја пресели-

¹⁹ *Пишае* је облик имперфекта у трећем лицу једине.

ла тамо гдје се мучи“), док у последњем следи за временом говора о томе.

4. Но сем наведених постоје и овде конструкције са глаголом говорења у првом лицу, и још са значењем садашњости, дакле говорења о сопственом 'говору' у само време када је о томе реч. Ево примера:

Јер вам заиста *кажем*: докле небо и земља стоји, неће нестати ни најмањег словца или једне титле из закона док се све не изврши Мат. 18.

Заиста ти *кажем*: нећеш изићи оданде док не даш до пошљедњег динара Мат. 5.26.

А ја вам *кажем*: не куните се никако: ни небом, јер је пријестол божији Мат. 5.34.

А ја вам *кажем*: љубите непријатеље своје... Мат 5.44.

Зато вам *кажем*: не брините се за живот свој, шта ћете јести, или шта ћете пити... Мат. 6.25.

Теби *јоворим*: устани и узми одар свој и иди дома Мар. 2.11.

Заиста вам *кажем*: сви гријехови опростиће се синовима човјечјим... Мар. 3.28.

Рече пак: заиста вам *кажем*: никакав пророк није мио на својој постојбини Лука 4.24.

А заиста вам *кажем*: многе удовице бијаху у Израиљу кад се небо затвори... Лука 4.25.

а) Узећемо најпре из средине листе исказ: Теби *јоворим*: устани и узми одар свој и иди дома. Облик *јоворим* – за разлику од *јоворио сам*, *јоворићу* и сл. – описује оно што управо чини говорник.

а1) Питање је да ли говорник говорећи – изговарајући презент *јоворим* – упућује у првој инстанци на сам говор, а тек у другој на садржај говора. Или је ту реч о другоме: просто о изговору који без директно упућује на садржај зависне клаузе: (1) „Ја говорим, а мој говор садржи у себи упут на оно што казује зависна клауза“; (2) „Ја говорим, и упућујем на садржај зависне клаузе“.

а2) Да бисмо разрешили ову загонетку, опет ћемо се послужити речима А. Белића (1998: 248) о тзв. 'начинским изразима'. Пренесено на изричне реченице какве смо анализирали – ово ће рећи да управна реченица и тамо обавезно значи врсту говорне активности демонстриране зависном клаузом, док ова само упућује на чињенице које сама описује. Или конкретније: *рекоше* из првог примера под 3.1 износи факат извршења 'говорне радње' у прошлости од стране неи-

менованих лица, а *ходиће да их исцријебимо* на себе преузима само сопствени садржај подстицања на 'истребљење'²⁰.

б) Остали наведени случајеви интересантни су само по томе што глагол 'казати' има необичну службу, јер изгледа да и презент *кажем* – као и *говорим* – може бити схваћен као да обележава актуалну садашњост, дакле истовременост са самим говорењем, што по правилу није својствено перфективним глаголима, али о томе није место овде расправљати.

5. Неспорно је – ваља на крају напоменути – да 'цитатив' по свему личи на индикатив (и модус) употребљен у самосталним реченицама, те га не треба ни категоријално ни термилошки издвајати из те категорије. Посебно место у систему глаголских значења припада, поред индикатива и модуса, још и конјунктиву, а у извесном смислу и 'трансјунктиву'.

4. Закључак

1. У расправи коју смо водили поменуте су између осталог извесне одвећ познате чињенице, као што је нпр. она о постојању директног и индиректног говора, као и да индиректни захтева транспозицију неких обличких решења у нека друга (исп. нпр. 'слагање времена' и сл.).

2. Проблем који се нама учинио интересантним представљају значењски и функционални односи између управне и зависне клаузе индиректног говора посматрани према односима у директном говору. Утврдили смо да индиректни говор подразумева пренос извесних семантичких ингеренција са зависног на управни глагол, и употребу конјунктива у зависној – као облика тамо где постоји, а као синтаксичког значења тамо где нема могућности за његовим посебним обележавањем – да се на тај факат укаже. Облик са тако увећаним ингеренцијама назвали смо трансјунктивом.

3. Цитатив је трећи термин који смо употребили, а њиме смо означили аутономне облике у конструкцијама директног говора, које

²⁰ Неугодно је што је овде императив у зависној клаузи, па испада да поништава Белићеву тезу. Али неспецификовани управни део по тој линији заправо допушта зависној клаузи да сама упућује на сопствени садржај и смисао, док 'пренесен' у управну клаузу, модус скида обавезу зависне клаузе да га изрази. Исп.: *Он зајовега: гођи* > *Он зајовега да гођеш*. Изгледа да факат што је императив у зависној клаузи сувишан и рађа могућност његове преформулације у презент, као онда и трансформацију управног у неуправни говор.

задржавају сопствене ингеренције и не ослањају се један на други. По свему цитатив припада категоријалном систему индикатива и модуса, те га није потребно отуда издвајати, иако систем зависних клауза у неку руку захтева усклађивање система глаголских категорија о којима говоримо, тј. издвајање клаузалних састојака директног говора из система самосталних реченица и прикључивање категоријама зависних реченичних врста. Но положај управног говора између две категорије синтаксичких односа – зависних и независних – само се потврђује оваквим стањем ствари.

ИЗВОРИ

- Библија 1985: *Библија или Светио писмо Старио и Новоио завјеиџа*, прев. Ст. завјет Ђура Даничић, Н. завјет превоо Вук Стеф. Караџић, Београд: Британско и инострано Библијско друштво.
- РСЈ 2007: *Речник српскоио језика*, гл. ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1980: Михаил Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.
- Белић 1998: Александар Белић, *Оишиџа линџисџиџа*, Изабрана дела Александра Белића I, Београд: Завод за уџбенике.
- Дементјев 2010: Вадим Викторович Дементъев, *Теорија речевих жанров*, Москва: Знак.
- Де Сосир 1969: Фердинанд де Сосир, *Оишиџа линџисџиџа*, Београд: Нолит.
- Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне линџисџиџе*, Београд: Нолит.
- Јакобсон 1966: Роман Јакобсон, *Линџисџиџа и џоеџиџа*, Београд: Нолит.
- Ковачевић 2011а: Милош Ковачевић, Међуоднос типова говора у причама Милисава Савића, у: *Књижевно дело Милисава Савића*, ур. Милојко Милићевић, Рашка – Нови Пазар, 113–148.
- Ковачевић 2011б: Милош Ковачевић, Синтаксичко-стилиџичке особине слободног неуправног говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића, у: *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у*

- српском језику и књижевности*, ур. Ранко Поповић, Бањалука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 81–96.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик XVII*, Београд, 13–38.
- Лотман 1976: Јуриј М. Лотман, *Стируктура уметничкој прози*, Београд: Нолит.
- Остин 1994: Џон Лонгшоу Остин, *Како деловати речима*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 2006: Владислава Петровић, *Дојунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Серл 1991: Џон Серл, *Говорни чиновни*, Београд: Нолит.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1999: Радоје Симић, *Основи синтаксе српскога језика*, Београд–Никшић: НДСЈ–Јасен.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Општи лингвистика*, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*, св. I–II, III–IV, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Симић–Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска праматика*, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Jelena Jovanović Simić

Summary

ON 'CONJUNCTIVE' AND 'TRANSJUNCTIVE'

In the paper, author states that the indirect speech implies the transfer of certain semantic competencies from the dependent verb to the governing verb and the use of conjunctive in dependent clause – as a form in cases in which it exists, and as a syntactic meaning in cases with no possibility for its particular marking. We name the form with so enlarged competencies – *transjunctive*. The *citative* is the third term, which we use here, marking the autonomous forms in constructions of direct speech, which retain their own competencies and do not rest one to another of them.

Key words: conjunctive, transjunctive, citative, governing verb, speech – form, direct, indirect.